

CRITICAL
CHANGE LAB

Democratie in de
 maak: Creatieve
methoden voor
jongeren, docenten
en educatoren

© 2026 Waag Futurelab.

Dit werk valt onder de Creatieve Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal

ISBN: 978-0-9945783-2-7

DOI: 10.5281/zenodo.18778048

www.CriticalChangeLab.eu

Auteurs: Ashley Laflin, Julie Ng, en Eva Vesseur (Waag Futurelab)

Met bijdragen van: Eva Durall Gazulla, Laura Malinverni, Yusra Niaz, Guadalupe Patricia Del Razo Martinez, Caitlin White

Partners die hebben bijgedragen: University of Oulu (FI), Trinity College Dublin (IE), University of Barcelona (ES), Waag Futurelab (NL), Kersnikova Institute (SI), Tactical Tech (DE), European Alternatives (FR), LATRA Innovation Lab (GR), Institute for Social Research in Zagreb (HR), Ars Electronica (AT)

Vormgeving: Stefan Eibelwimmer

We willen graag onze enorme dank uitspreken aan de jongeren, educatoren, jongerenwerkers, begeleiders en organisaties die hebben deelgenomen aan de labs. Jullie waren het hart van Critical ChangeLab. Jullie ideeën, energie en openheid hebben alles tot leven gebracht. We hebben zoveel van jullie geleerd en zijn voortdurend geïnspireerd geraakt door de manier waarop jullie samen hebben gefantaseerd, vragen hebben gesteld en creaties hebben gemaakt.

Funded by
the European Union

Critical ChangeLab wordt gefinancierd door het onderzoeks- en innovatieprogramma Horizon Europa van de Europese Unie onder subsidieovereenkomst nummer 101094217. De geuite standpunten en meningen zijn echter uitsluitend die van de auteur(s) en geven niet noodzakelijkerwijs de standpunten van de Europese Unie of het Europees Uitvoerend Agentschap voor Onderzoek (REA) weer. Noch de Europese Unie, noch de subsidieverstrekende instantie kan hiervoor verantwoordelijk worden gehouden.

Introductie 5

Machtstructuren 6

Waarom deze gids? 6

**Een sociaal-rechtvaardige blik op democratie-
educatie 7**

Omgaan met ongemak 8

Weerstand herkennen 10

Het idee van 'rechtmatige aanwezigheid' 10

Opbouwen van democratische competenties 11

Wees voorbereid, ken het veld... 12

Creëer een veilige ruimte 13

Onderzoek je rol als facilitator 15

**Veelvoorkomende uitdagingen en tips bij het
faciliteren 16**

Fases en bouwstenen voor het betrekken van jongeren bij democratie 20

Fase 1: De basis leggen 21

Fase 2: Samen kennis opbouwen 24

Fase 3: Verbeelden 30

Fase 4: Breng het in de praktijk 34

Fase 5: Samen reflecteren 37

Verwacht het onverwachte ... 41

Chaos omarmen en verandering vormgeven 42

Begrippenlijst 43

METHODEN

<i>Meer dan een groepsfoto</i>	10
<i>Wandelend debat</i>	23
<i>Gedeelde gedragscode</i>	24
<i>Frustratie- kaart</i>	26
<i>Je stem in beeld</i>	27
<i>Maken van memes</i>	28
<i>Stap vooruit</i>	29
<i>Stap in het verleden</i>	32
<i>Conflict in beeld</i>	33
<i>Ontwerp sociale media van de toekomst</i> ...	34
<i>Zine maken</i>	36
<i>Theater over onrecht</i>	37
<i>Stop, start of mee door gaan</i>	39
<i>Reflectieketen</i>	40
<i>Reflectie en afsluitend debat</i>	41

Introductie

Democratie vindt niet alleen plaats in een stembokje eens in de paar jaar – het is altijd om ons heen. Democratie is de manier waarop we met elkaar praten, van mening verschillen, besluiten nemen, naar elkaar luisteren en samen dromen. Democratie is meer dan een bestuursvorm; het is een manier van samenleven.

Jongeren zien en ervaren democratie elke dag. Thuis en op school. Wiens stem horen ze het meest? Welke stemmen worden niet gehoord en naar wie wordt er geluisterd?

Machtstructuren

Machtsverhoudingen komen overal voor. In formele leeromgevingen (zoals school) en in informele leeromgevingen (zoals een sportteam of jongerenclub). De manier waarop jongeren de onderliggende machtsstructuren ervaren, heeft invloed op hoe zij naar de wereld kijken en in hoeverre zij het gevoel hebben dat ze zelf invloed hebben.

Groeiende polarisatie, verdeeldheid en een dalend vertrouwen in de democratie zorgen voor een gevoel van machteloosheid bij jongeren. Waarom nog moeite doen als het toch geen zin heeft? Gelukkig heeft het wel zin. Er zijn eenvoudige manieren om jongeren te betrekken bij ‘alledaagse democratie’ door hen te laten voelen dat ze gehoord worden, dat ze invloed hebben en dat ze zelf mee kunnen bouwen aan hun toekomst.

“We worden niet als gelijken geboren. Gelijkheid is het resultaat van menselijke organisatie.”
(Hannah Arendt)

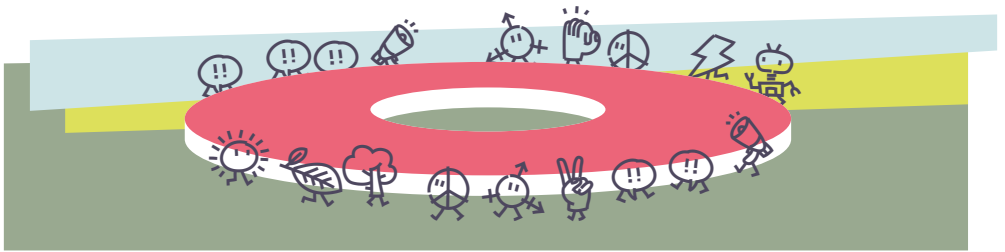
Waarom deze gids?

En dat is meteen het doel van deze gids: jongeren een stem geven. Het is geen handleiding vol regels, maar een uitnodiging om te spelen, creatief te zijn, te experimenteren en samen te ontdekken wat alledaagse democratie kan betekenen – in de klas, thuis, op straat en online. De werkvormen in deze gids stimuleren vaardigheden als communicatie, kritisch denken, samenwerking, participatie, creativiteit en reflectie. Hiermee kunnen jongeren democratische uitdagingen beter begrijpen én aanpakken. In het eerste deel gaan we in op belangrijke aandachtspunten wanneer je met jongeren en dit onderwerp aan de slag gaat en delen we fases, bouwstenen en methoden voor zowel het formele als het informele onderwijs.

Een sociaal-rechtvaardige blik op democratie-educatie

In alledaagse democratie kunnen mensen en gemeenschappen hun stem inzetten voor verandering: 'Iedereen mag zijn mening geven.'

Wanneer je aan de slag gaat met democratie-educatie met jongeren dan is het belangrijk om je bewust te zijn van de machtsstructuren die hun ervaringen vormen. Machtsstructuren op school, thuis maar ook bij organisaties buiten school – van politieke jongerenorganisaties tot religieuze instellingen – beïnvloeden hoe jongeren over democratie leren. De wereld verandert snel, en machtsposities veranderen mee. Technologie, sociale media en AI spelen een grote rol in hoe jongeren informatie krijgen, hoe snel ze meningen vormen en hoe ze deelnemen aan het publieke debat. Democratische vaardigheden ontwikkelen is dus geen eenmalige les; het is een continu proces.

In gesprek met jongeren over macht en democratie is het belangrijk om niet alleen uit te leggen hoe het werkt, maar juist ook waarom het zo werkt. Voor onderwijs in democratie hebben jongeren begrip nodig van sociale rechtvaardigheid.

***“Onderwijs verandert de wereld niet. Onderwijs verandert mensen.
Mensen veranderen de wereld.”***
(Freire, 1970)

Leg jongeren uit dat er een verschil is tussen:

- **gelijkheid** (iedereen hetzelfde krijgen),
- **rechtvaardigheid** (krijgen wat nodig is om op hetzelfde startpunt te komen),
- **sociale rechtvaardigheid** (het veranderen van de systemen die ongelijke startpunten creëren).

Onderzoek gezamenlijk machtsstructuren op een kritische manier. Stel vragen zoals:

- **Welke stemmen krijgen ruimte in onze klas?**
- **Welke stemmen worden minder gehoord?**
- **Hoe komt dat? Welke machtsstructuren liggen hieraan ten grondslag?**
- **Gaat het over gelijkheid, over rechtvaardigheid of sociale rechtvaardigheid?**

Door dit gesprek aan te gaan wordt leren een gezamenlijk onderzoek – door te doen, te experimenteren en te creëren.

Praktische manieren om dit zichtbaar te maken

- **Gebruik je klas- of groepsruimte als voorbeeldplek: welke normen, privileges of aannames spelen hier?**
- **Koppel theorie aan echte situaties: hoe beïnvloeden ervaringen van inclusie of uitsluiting wat wij ‘normaal’ vinden?**
- **Stimuleer een houding van continu vragen stellen.**
- **Actief luisteren: vraag jongeren in een gesprek om te herhalen wat de ander zegt en welke aannames of overtuigingen hier merkbaar zijn.**

Omgaan met ongemak

Praten over macht, ongelijkheid of privilege kan ongemakkelijk voelen. Ongemak is geen probleem; het is een kans om te leren. Zoek dus vooral het ongemak op en wees er niet bang voor.

TIPS

- **Benoem vanaf het begin dat gesprekken spanning of ongemak kan oproepen.**
- **Ontwerp activiteiten die ongemak niet vermijden maar inzetten als leerervaring.**
- **Gebruik reflectiemomenten om te onderzoeken: *Wat vertelt dit gevoel ons?***

Methode: Meer dan een groepsfoto

Een methode die je kunt inzetten om jongeren comfortabel te maken met ongemak is de methode 'Meer dan een groepsfoto'. Deze activiteit zorgt ervoor dat je uit je comfortzone komt en daagt de norm uit van de leeromgeving.

LEERDOELEN:

- Openheid voor verschillende perspectieven
- Kritische zelfreflectie
- Bewustzijn van comfortzones
- Reflectie op besluitvorming, eerlijkheid en machtsverhoudingen

STAPPEN:

1. Kondig aan dat je een groepsfoto gaat maken, zonder verdere uitleg.
2. Maak de foto en zeg daarna dat deze publiek gebruikt wordt. Laat reacties ontstaan.
3. Laat jongeren onderhandelen over voorwaarden voor gebruik.
4. Laat hen samen een titel bedenken en democratisch kiezen. Ze mogen zelf bedenken wat democratisch is.
5. Reflecteer op automatische reacties, druk, grenzen, en macht in de groep.

Weerstand herkennen

Weerstand is meer dan protest, het is een kritisch tegenverhaal. Jongeren zijn hier vaak van nature goed in, als ze maar de ruimte krijgen.

Ideeën:

- **Laat jongeren hun weerstand verbeelden door alternatieve verhalen te maken via kunst; video, verhalen of installaties. Ze kunnen hierbij reageren op een nieuwsbericht of een kunstwerk wat ze raakt.**
- **Onderzoek samen: probeer een week (of langer) bij verschillende activiteiten de volgende vragen te stellen en te bespreken: Welke kritiek zit er verborgen onder de weerstand? Hoe maken we dit zichtbaar?**
- **Werk samen met de lokale gemeenschap; laat jongeren lokale organisaties in de omgeving interviewen over machtsstructuren.**
- **Maak de leeromgeving zowel veilig als uitdagend. Bespreek duidelijke regels af en ga verantwoordelijk om met wat er in de groep gebeurt. Daag wel uit door steeds nieuwe elementen toe te voegen.**

Het idee van 'rechtmatige aanwezigheid'

Rechtmatige aanwezigheid gaat verder dan inclusie. Bij rechtmatige aanwezigheid is aanwezig zijn op een bepaalde plaats voldoende voorwaarde om burger te zijn. Rechtmatige aanwezigheid gaat niet over een wettelijke status van burger, maar gaat om het zichtbaar maken van stemmen en ervaringen die vaak onzichtbaar blijven. Rechtmatige aanwezigheid vereist soms een gezamenlijk herdefiniëren van rechten en regels in de leeromgeving.

Rechtmatige aanwezigheid en democratie-educatie

1. **(On)recht zichtbaar maken** – het verbinden van persoonlijke ervaringen met sociale structuren.
2. **Macht uitdagen** – jongeren en docenten bepalen samen wat rechtvaardig is en creëren nieuwe vormen van met elkaar omgaan.
3. **Gezamenlijk en rechtvaardig besluiten** – democratie is niet alleen het onderwerp, maar ook de methode.

Opbouwen van democratische competenties

Volgens Lawy en Biesta is het doel van democratie-educatie dat jongeren leren deelnemen aan een democratische samenleving door democratische houdingen, vaardigheden en kennis te ontwikkelen.¹

Belangrijke competenties zijn:

1. **Kritisch wereldbegrip – patronen, structuren en macht herkennen.**
2. **Creatieve verbeelding – alternatieven kunnen bedenken.**
3. **Handelingsvermogen – ideeën omzetten in actie.**
4. **Democratische houding – verschillende perspectieven waarderen en kunnen deelnemen aan besluitvorming.**

¹ Lawy R. And Biesta G. Citizenship-as-Practice: The Educational Implications of an Inclusive and Relational Understanding of Citizenship. Milton Park: British Journal of Educational Studies 54; 2006.

Wees voorbereid, ken het veld

Vorbereiding voor het
betrekken van jongeren bij
democratie onderwijs

Om de relatie tussen jongeren en de democratie (opnieuw) te activeren – en daarmee de toekomst van de Europese democratie – is het heel erg belangrijk om eerst inzicht te krijgen in het democratisch bewustzijn van de jongeren met wie je werkt. Zodra dit bewustzijnsniveau met behulp van verschillende creatieve methoden en tools in kaart is gebracht, kun je beginnen dit verder te verdiepen. Dit kritische begrip is noodzakelijk om jongeren te begeleiden naar het doel van deze gids: actief burgerschap.

Wanneer je jongeren betreft bij democratische activiteiten en processen, zijn de ruimte en je eigen rol erg belangrijk. In dit hoofdstuk gaat het voornamelijk om het creëren van een veilige ruimte en het onderzoeken van je eigen rol als facilitator.

Creëer een veilige ruimte

Democratie kan niet bestaan zonder vertrouwen. Het creëren van een veilige ruimte betekent dat jongeren zich gerespecteerd voelen, risico durven nemen en kunnen delen wat ze denken. Een ruimte waarbij iedereen verantwoordelijk omgaat met wat er in de ruimte gebeurt en gezegd wordt.

Een veilige ruimte is niet voor iedereen haalbaar. Als er onveilige elementen onverhoopt aanwezig zijn is het soms beter om te spreken over een 'ruimte van gedeelde verantwoordelijkheid'.

Een van de methoden die we met jongeren gebruikten, was een **Hoop & Angst-activiteit** aan het begin van de week. De jongeren kwamen allemaal van verschillende scholen, dus de eerste ochtend stond vooral in het teken van hen op hun gemak laten voelen. Een manier om dit te doen was door hen te vragen hun hoop en zorgen op post-its te schrijven.

We verzamelden deze vervolgens en plakten ze op een whiteboard om er samen op te reflecteren. De meeste jongeren maakten zich zorgen dat ze geen ideeën zouden kunnen bedenken of dat ze geen vrienden zouden maken. Door dit op een anonieme manier bespreekbaar te maken, hielp het om een veilige ruimte te creëren waarin zij zich konden settelen en meer op hun gemak konden voelen.

– TRINITY COLLEGE DUBLIN

Hoop & Angst-activiteit. Foto: Trinity College Dublin

We faciliteerden een **activiteit** om jongeren te helpen hun identiteit, gevoel van erbij horen en sociale positie te verkennen door middel van fysieke beweging en verhalen. Teken 4 vlakken op de grond. De deelnemers positioneerden zichzelf in de ruimte op basis van stellingen die persoonlijke ervaringen en overtuigingen weerspiegelden. De vlakken weerspiegelden van heel veel, veel naar beetje en weinig.

(zoals: 'Ik heb broers of zussen', 'Ik voel me comfortabel om mijn mening te delen in de groep', of 'Ik kijk positief naar mijn toekomst').

Bij elke stelling verzamelden de jongeren die zich ermee identificeerden zich op plek op de as. Daarna volgde een gesprek waarin de jongeren deelden hoe het voelde om wel of niet tot bepaalde categorieën te behoren. Zo konden ze hun persoonlijke ervaringen verbinden met bredere thema's zoals inclusie en sociale dynamiek.

Met behulp van deze **'pedagogiek van ongemak'** creëerden we ruimte waarin jongeren empathie konden ontwikkelen, vertrouwen konden opbouwen en zich kritisch bewustzijn werden van hun eigen positie en die van anderen binnen de klas, de gemeenschap en de samenleving als geheel. — **WAAG FUTURELAB**

Positionering-activiteit. Foto: Waag Futurelab

Onderzoek je rol als facilitator

Je bent als facilitator geen 'alleswetende docent', maar een gids, een spiegel en soms een dwarsdenker die moeilijke vragen stelt. Het is belangrijk dat jongeren voelen dat hun inbreng ertoe doet. Let niet alleen op degenen die spreken, maar ook op degenen die stil blijven. Stel vragen als: wie neemt hier beslissingen? Wie voelt zich gehoord? Welke machtsdynamieken spelen er, ook tussen de facilitator(s) en de jongeren?

En vergeet reflectie niet. Maak hier onderscheid tussen evaluatie en reflectie. Reflectie is nooit goed of fout; iedereen heeft zijn eigen manier om woorden te geven aan een ervaring. Democratie leer je door te doen, maar ook door even stil te staan. Op verschillende momenten kun je de vragen stellen: wat is er zojuist gebeurd? Hoe voelde de ruimte? Hoe voelde de activiteit?

Door steeds momenten van reflectie in te bouwen kun je onderzoeken wat er speelt in de groep, welke dynamieken er zijn, hoe het is met de machtsrelaties en waar iedereen staat. Het is niet makkelijk om echt in gesprek te gaan over democratie. En het gesprek is vaak niet te controleren. Onderweg kun je je soms verloren voelen. Daarom hebben we hier wat uitdagingen op een rijtje gezet:

Veelvoorkomende uitdagingen en tips bij het faciliteren

Uitdaging #1 – Democratie voelt heel ver weg

De betekenis van democratie wordt vaak teruggebracht tot een basisdefinitie: **democratie = stemmen** en/of **democratie = overheid**. Democratie wordt gezien als een abstract en afstandelijk concept dat jongeren niet ervaren in hun dagelijks leven.

TIPS:

- Kies samen met jongeren een relevant onderwerp wat dichtbij ze staat.
- Gebruik onderzoek: interview, observeer, ontdek met elkaar.
- Voeg vaste reflectiemomenten toe waarbij je steeds dezelfde vragen stelt zodat iedereen eraan went.

Uitdaging #2 – Gevoel van machteloosheid

Veel jongeren hebben het gevoel hebben dat hun deelname aan de democratie er niet toe doet. Ze ervaren een gevoel van machteloosheid. Het is vooral het gevoel dat: **1) hun stem geen invloed heeft** en **2) de schaal van het 'probleem' te groot is**.

TIPS:

- Werk met tijdlijnen (verleden–heden–toekomst).
- Stimuleer systeemdenken door vragen te stellen als:
- Wie zijn hier allemaal bij betrokken?
- Wie profiteert, wie draagt de lasten?

- Wat gebeurt er als je één onderdeel verandert?
- Maak abstracte begrippen concreet en herkenbaar.
- Vraag jongeren alternatieve toekomsten te ontwerpen.
- Neem de tijd – haast niet door het proces heen.

Uitdaging #3 – Moeite met het nemen van beslissingen

Soms zijn jongeren terughoudend bij het nemen van beslissingen binnen een project omdat ze bang zijn dat ze verantwoordelijk worden gehouden als de beslissing verkeerd uitpakt, of omdat ze denken dat hun beslissing niet belangrijk is.

TIPS:

- Help om abstracte ideeën om te zetten in concrete, creatieve uitkomsten.
- Bouw het besluitvormingsproces stap voor stap op – gebruik speelse of creatieve methoden die jongeren helpen toe te werken naar een keuze om vertrouwen op te bouwen.
- Als jongeren geen beslissing durven nemen kun je benoemen dat de beslissing dan voor hen (in plaats van door hen) genomen zal worden.
- Gebruik voorbeelden of oplossingen die aansluiten bij hun leefwereld: actuele gebeurtenissen of herkenbare situaties uit hun buurt. Dus geen vage toekomstscenario's, maar concrete voorbeelden uit het hier en nu.

Uitdaging #4 – Omvang van maatschappelijke problemen

Soms lijken grote maatschappelijke thema's de alledaagse praktijk te overstijgen. Hierdoor haken jongeren af omdat een probleem te groot of complex lijkt.

TIPS:

- Verbind grote maatschappelijke thema's aan persoonlijke en lokale ervaringen van jongeren.
- Gebruik hulpmiddelen die helpen om te ordenen, ontrafelen en te reflecteren, zoals gestructureerde debatten, voorbeelden uit de kunst of muziek.

- Werk met hoopvolle verhalen in plaats van doemscenario's. Angst over de toekomst motiveert jongeren niet; aansluiten bij hun huidige realiteit wel.

Ervaringen

Een methode die ons enorm hielp om te schakelen tijdens ons lab was "**Dear Data**". Deze methode was zo effectief dat we hem herhaaldelijk met jongeren hebben gebruikt. De opdracht is om alledaagse persoonlijke ervaringen rond een gekozen thema te verzamelen. Dit kunnen gevoelens, situaties, mensen of voorwerpen zijn. Vervolgens visualiseren ze de data grafisch of met andere visuele methoden (tekenen, schilderen, collages maken). We gebruikten de methode bij verschillende onderwerpen; ze is flexibel en goed aan te passen. Dear Data hielp om grote, soms overweldigende thema's terug te brengen naar de directe leefwereld van jongeren. — **UNIVERSITY OF BARCELONA**

'Dear Data'. Foto: Raquel F. Couto

Uitdaging #5 – Onenigheid of conflict

Bij het bespreken van maatschappelijke thema's ontstaan er soms conflicten of meningsverschillen – tussen jongeren onderling of tussen jongeren en begeleiders. Democratie betekent ook omgaan met verschillen, spanning en conflicten.

TIPS:

- Vermijd conflict niet. Het leren omgaan met meningsverschillen is juist een belangrijke democratische vaardigheid.
- Maak aan het begin samen een gedragscode. Zo hebben jongeren vooraf nagedacht over hoe ze met conflicten willen omgaan wanneer die zich voordoen. Bespreek ook hoe jullie hier in en buiten de klas mee omgaan.
- Laat jongeren zelf bedenken hoe ze het conflict willen aanpakken; laat hen met oplossingen komen. Grijp alleen in wanneer de situatie onveilig wordt.

Ervaringen

In een groep van vier jongeren ontstond een stevige discussie. Wij gebruikten een mix van actief luisteren, praktische suggesties, maar vooral: ruimte geven. We erkenden hun zorgen, deden enkele voorstellen voor samenwerking, en stapten toen bewust terug zodat zij zelf alternatieve werkwijzen konden uitproberen. Deze aanpak gaf hen steun, maar liet de verantwoordelijkheid bij hen. Daardoor konden ze het conflict op een constructieve manier oplossen en hun eigen oplossingen ontwikkelen, zonder dat wij de uitkomst bepaalden. — UNIVERSITY OF OULU

Actief luisteren. Foto: University of Oulu

Fases en bouwstenen voor het betrekken van jongeren bij democratie

In dit handboek vindt je fases en praktische bouwstenen om democratie te behandelen in de klas of met een groep. Elke fase kan op zichzelf staan, maar de fases en bouwstenen versterken elkaar en overlappen soms.

De vijf fasen zijn:

1. **De basis leggen**
2. **Samen kennis opbouwen**
3. **Verbeelden**
4. **Praktisch maken**
5. **Samen reflecteren**

Binnen elke fase horen bouwstenen: belangrijke elementen waarmee je samen met jongeren kunt onderzoeken, maken en vormgeven. Je kunt ze combineren, herschikken en in willekeurige volgorde inzetten. Soms bouw je er een toren mee, soms een dorp, en soms duw je het geheel expres om. Het proces is belangrijker dan het product. Flexibiliteit is heel belangrijk: het plan hoeft niet van tevoren vast te staan; je past het aan op de behoeften en wensen van jongeren.

In dit hoofdstuk worden elke fase, de bijbehorende bouwstenen én relevante methoden toegelicht.

Fase 1: De basis leggen

Deze fase is heel belangrijk voor het betrekken van jongeren bij alledaagse democratie. Gezamenlijk een basis leggen opent ruimte voor nieuwe perspectieven en maakt de machtsverhoudingen in de groep zichtbaar. Het doel is om een gezamenlijk fundament te leggen voordat je de diepte in gaat. Dit is altijd de eerste fase die je inzet: het zorgt voor verbinding, vertrouwen en een gezamenlijke start.

De bouwstenen in deze fase zijn:

Bouwsteen: introductie

Laat alle deelnemers zijn of haar motivatie en verwachtingen delen. Wees ook open over jouw rol en doelen als facilitator – zo voelt het als een gelijkwaardige uitwisseling.

Wandelend debat

Deelnemers positioneren zich langs een eens–oneens–spectrum als reactie op stellingen over de handelingsruimte van jongeren en democratie.

LEERDOELEN:

- Persoonlijke standpunten verkennen en vergelijken
- Zelfvertrouwen opbouwen in het innemen van een positie
- Democratische dialoog oefenen via beweging en gesprek
- Bewustwording vergroten van de diversiteit binnen de groep

STAPPENPLAN:

- 1. Voorafgaand aan de bijeenkomst:** maak een lijst met stellingen waar jongeren over kunnen nadenken. Begin met een paar ‘makkelijke’ stellingen (zoals: ‘Ik houd meer van chocolade- dan vanille-ijs’) en ga daarna over op meer genuanceerde stellingen (zoals: ‘Ik heb het gevoel dat ik invloed kan uitoefenen op wat er gebeurt in mijn omgeving’).
- 2. Start de activiteit** door twee duidelijk gemarkeerde plekken in de ruimte aan te wijzen: één voor ‘eens’ en één voor ‘oneens’. Leg uit dat deelnemers zich door de ruimte verplaatsen op basis van hun mening over elke stelling. Benadruk dat er geen goede of foute antwoorden zijn.
- 3. Lees de eerste stelling hardop voor** en geef deelnemers even de tijd om na te denken voordat zij een plek kiezen. Geef aan dat in het midden blijven ook prima is als iemand twijfelt. Benadruk dat het juist wordt aangemoedigd om later van plek te veranderen als hun perspectief verschuift.
- 4. Vraag enkele vrijwilligers** vanuit verschillende posities om kort toe te lichten waarom zij daar staan. Geef zelf het voorbeeld door actief te luisteren en zorg dat bijdragen beknopt blijven, zodat de activiteit vaart houdt.
- 5. Herhaal dit proces** met meerdere stellingen. Zorg dat de sfeer respectvol blijft en dat alle keuzes – inclusief het wisselen van positie – worden erkend en gewaardeerd.
- 6. Sluit af met een korte groepsreflectie** over hoe perspectieven verschilden of veranderden. Vraag wat hen verraste of wat ze leerden door te zien hoe de groep zich fysiek over de ruimte verspreidde. Verbind deze ervaring aan bredere thema’s als dialoog en democratische participatie.

Bouwsteen: Creëer een veilige ruimte (co-creatie)

Geen opgelegde regels, maar gezamenlijke afspraken. Jongeren bepalen samen wat nodig is om het veilig, open en prettig te maken. Dat leidt tot betrokkenheid en eigenaarschap.

Gedeelde gedragscode

Deelnemers staan stil bij en delen hun persoonlijke waarden voor samenwerking en komen gezamenlijk tot een gedeelde gedragscode met een aantal kernprincipes die richting geven aan hun samenwerking.

LEERDOELEN:

- Inzicht krijgen in waarden en verwachtingen die nodig zijn voor respectvolle samenwerking.
- Gezamenlijke afspraken formuleren om effectief als groep te kunnen werken.
- Zelfreflectie en begrip voor de behoeften van anderen.
- Openheid voor verschillende overtuigingen versterken.

STAPPENPLAN:

1. **Laat elke deelnemer individueel reflecteren** op 1–3 principes die hij of zij belangrijk vindt in de samenwerking met anderen. Deel post-its uit en moedig aan om zowel iets te schrijven over omgangsvormen (bijv. luisteren naar elkaar) als over praktische afspraken (bijv. op tijd komen). Benadruk dat deze principes moeten bijdragen aan veiligheid, respect en productiviteit.
2. **Laat deelnemers in kleine groepjes** hun ideeën met elkaar delen. Stimuleer hen om vergelijkbare ideeën te groeperen en gezamenlijke thema's te herkennen. Zorg dat iedereen de ruimte krijgt om te spreken.
3. **Begeleid de groepjes** bij het kiezen van 1–5 kernprincipes waar zij zich samen aan willen houden. Vraag hen deze principes in duidelijke, positieve taal te verwoorden die voor iedereen begrijpelijk is. Ondersteun hen bij het bespreken van verschillen en het vinden van overeenstemming.
4. **Laat elk groepje de gezamenlijke afspraken vastleggen**, bijvoorbeeld in een gedeeld online document of op een poster die zichtbaar in de ruimte hangt. Benadruk dat de gedragscode geen vaststaand document is en later aangepast kan worden naarmate de groep zich verder ontwikkelt.
5. **Sluit af met een korte reflectie in de hele groep** over hoe deze gedragscodes het gezamenlijke werk kunnen ondersteunen. Vraag deelnemers welke principes voor hen extra belangrijk voelen. Onderstreep dat gedeelde afspraken bijdragen aan vertrouwen en samenwerking.

Fase 2: Samen kennis opbouwen

In deze fase kies je samen een onderwerp wat jullie verder gaan onderzoeken. Het is belangrijk dat de jongeren zich herkennen in het onderwerp. Je kunt ervoor kiezen om een hoofdthema aan te dragen wat jongeren verder gaan aanscherpen. Je kunt ook juist beginnen bij de ervaringen van jongeren zelf: wat houdt hen bezig? Waar willen ze het over hebben? Wat zien ze als problematisch of wat ergert ze in het dagelijks leven?

Samen kennis opbouwen gaat niet over het verzamelen van feiten, maar juist over het verzamelen van verhalen, emoties en beelden.

Bouwsteen: Bepaal het onderwerp samen

Bepaal gezamenlijk de focus van het lab en beslis samen wat het waard is om te verkennen en waarom. Door iedereen een stem te geven kun je ieders perspectief inbrengen en eigenaarschap opbouwen over het onderwerp.

Frustratie- kaart

Deelnemers gebruiken een online tool zoals Mentimeter of Kahoot om alledaagse frustraties en toekomstvisies te delen. Vanuit het woordweb dat met die tool op het scherm verschijnt worden gemeenschappelijke thema's geïdentificeerd.

LEERDOELEN:

- Breng alledaagse zorgen en toekomstige wensen op een open en laagdrempelige manier in kaart.
- Laten zien dat ervaringen van deelnemers waardevolle bijdragen zijn.
- Creëer een gezamenlijk startpunt voor reflectie.
- Versterk het kritisch bewustzijn van sociale en persoonlijke uitdagingen.

STAPPENPLAN:

1. Introduceer Mentimeter of Kahoot (of een andere tool) en leg uit dat deelnemers anoniem kunnen antwoorden op de vragen die in beeld komen. Leg uit hoe ze toegang krijgen tot het platform en hoe ze hun inzendingen kunnen plaatsen.
2. Stel via het platform twee vragen: 'Wat stoort je in je dagelijks leven?' en 'Hoe zie je de toekomst voor je?'. Vraag de deelnemers om zoveel antwoorden in te sturen als ze willen. Moedig eerlijkheid en openheid en benadruk dat ze zich geen zorgen hoeven maken over formuleringen of spelling.
3. Laat het woordweb of de lijst met antwoorden zien op een scherm. Bekijk het gezamenlijk en vraag of iemand terugkerende thema's herkent of verrassende antwoorden ziet. Houd de sfeer open zodat deelnemers zich veilig voelen om te reageren.
4. Vraag wat opvalt en wat blijft bij de groep. Benadruk dat hun input de basis vormt voor toekomstig werk. Maak gezamenlijk een keuze voor een thema of thema's die de groep verder wil onderzoeken.

Bouwsteen: Verbind het thema aan persoonlijke ervaringen

Hoe raakt het gekozen onderwerp aan het dagelijks leven van jongeren? Hoe sluit het grotere, misschien meer abstracte, onderwerp aan bij je dagelijks leven? Hoe heb jij te maken met dit onderwerp? Waar speelt dit onderwerp het meest?

Je stem in beeld

Jongeren maken en verzamelen foto's gerelateerd aan het gekozen onderwerp. Ze bespreken de beelden en reflecteren op veranderingen in de tijd. Deze methode bevordert kritische reflectie, empathie en dialoog.

LEERDOELEN:

- Reflecteren op verleden, heden, toekomst met beelden.
- Beelden gebruiken om sociale kwesties en ongelijkheden te analyseren.
- Empathie opbouwen door persoonlijke en familiegeschiedenissen te delen.
- Creatieve en kritische interpretatievaardigheden versterken.

STAPPENPLAN:

1. Vraag jongeren om foto's te verzamelen die veranderingen van de laatste 50 jaar weergeven met betrekking tot het gekozen onderwerp. Benadruk dat foto's persoonlijk, symbolisch of illustratief kunnen zijn. Leg ethische overwegingen uit, zoals toestemming en privacy als er mensen op de foto staan. Geef jongeren de mogelijkheid om een online gevonden foto te kiezen die het onderwerp vertegenwoordigt als ze zich ongemakkelijk voelen bij het meenemen van een persoonlijke foto.
2. Vraag de jongeren om hun foto's in te leveren voor afdruk op een enkel vel per deelnemer. Moedig hen aan afbeeldingen te kiezen die verschillende aspecten van verandering laten zien – voorwerpen, mensen, ruimtes, routines. Zorg dat alle afgedrukte vellen klaar zijn voordat de discussie begint.
3. Vorm kleine groepen en deel de fotovellen uit. Nodig iedere jongere uit om het verhaal achter hun beeld uit te leggen, inclusief waarom ze het kozen en wat het vertegenwoordigt. Moedig de andere deelnemers aan vragen te stellen.
4. Daag de groepen uit om bredere thema's te bespreken die de foto's met elkaar verbinden. Help jongeren verbanden te leggen tussen individuele ervaringen en maatschappelijke verandering.
5. Sluit af met een korte reflectie over wat jongeren hebben geleerd door naar de foto's van anderen te kijken. Vraag wat hen verraste of uitdaagde. Benadruk de waarde van visueel verhalen vertellen om sociale geschiedenis te begrijpen.

Bouwsteen: Verken meerdere perspectieven

Breng nieuwe stemmen, nieuwe gegevens of ervaringen van buiten de groep in om het begrip van de groep te verbreden. Je kunt een gastspreker uitnodigen die iets heeft met het thema, een excursie maken of experimenteren met creatieve media.

Maken van memes

Jongeren werken in groepjes om satirische memes te maken. Ze maken de memes over lokale kwesties die ze onder de aandacht willen brengen bij politici, leraren of andere betrokkenen, waarbij ze humor en creativiteit gebruiken om hun zorgen te uiten en verandering te bepleiten.

LEERDOELEN:

- Humor en creativiteit gebruiken om eigen zorgen te communiceren.
- Digitale mediavaardigheden versterken via een bekend format.
- Samenwerken door te maken
- Ontwikkelen van communicatievaardigheden.

STAPPENPLAN:

1. Maak groepjes van 4–7 jongeren en zorg dat ze een plek hebben om als groepje te werken. Leg uit dat ze memes gaan maken over iets in hun eigen omgeving waar ze zich druk om maken. Dit kan iets thuis zijn, op school of in de regio.
2. Vraag de groepjes om zorgen over het gekozen onderwerp te bespreken die hen direct raken. Moedig hen aan zich te richten op één specifieke boodschap of thema. Ondersteun hen bij het verkennen van satirische of grappige invalshoeken die hun boodschap krachtiger maken.
3. Laat zien hoe ze een online meme-generator kunnen gebruiken en geef een link naar een gratis template-site. Demonstreer eenvoudige tools zoals tekstplaatsing en afbeeldingselectie.
4. Geef de groepjes tijd om meerdere concepten te maken voordat ze hun definitieve meme kiezen. Geef feedback op leesbaarheid, toon en duidelijkheid van de boodschap. Moedig hen aan memes te vermijden die personen aanvallen in plaats van kwesties.
5. Vraag de groepjes hun memes te uploaden naar een gedeelde ruimte, bijvoorbeeld Padlet, en elkaars werk te bekijken. Faciliteer een korte discussie over wat sommige memes effectief of bijzonder maakt.

Bouwsteen: Analyseer machtsstructuren en de invloed hiervan op de samenleving

Help jongeren kijken naar de dieperliggende structuren achter hun onderwerp: de oorzaken, machtsverhoudingen en systemen die bepalen hoe iets werkt. Deze bouwsteen verbindt persoonlijke ervaringen met grotere maatschappelijke patronen en vergroot zowel bewustzijn als handelingsvermogen.

Stap vooruit

Jongeren reageren op stellingen door een stap vooruit of achteruit te zetten. Zo ontstaat een beeld van hoe privilege en achterstelling kansen bepalen. Daarna volgt een groeps gesprek over ongelijkheid en perspectieven.

LEERDOELEN:

- Bewust worden van de link tussen sociale identiteiten en kansenongelijkheid.
- Empathisch vermogen vergroten door ervaringen te delen met elkaar.
- Kritisch nadenken over privilege en ongelijkheid.
- Gesprekken voeren over het beïnvloeden van de samenleving.

STAPPENPLAN:

1. Introduceer rollen

Geef elke deelnemer een kaart met een identiteit of sociale positie (bv kind uit rijk gezin, kind met fysieke beperking, docent met dyslexie, medewerker supermarkt met dubbele culturele identiteit). Laat hen dit in stilte lezen en nadenken over hoe het dagelijks leven van die persoon eruit zou zien. Bied ruimte om kaarten te ruilen of om niet mee te doen wanneer iemand zich ongemakkelijk voelt.

2. Leef je in

Geef deelnemers tijd om zich in hun karakter te verplaatsen. Laat ze nadenken over veiligheid, mobiliteit, toegang tot activiteiten en sociale acceptatie. Benadruk dat het gaat om empathie, niet om het goed kunnen toneelspelen.

3. Stap vooruit

Vraag twee deelnemers om de anderen te observeren. Laat de andere deelnemers in een rechte lijn staan. Lees stellingen voor die te maken hebben met privilege. Deelnemers zetten steeds een stap vooruit, achteruit of blijven staan vanuit het perspectief van hun personage. Het gebeurt in stilte en met aandacht. Voorbeeldstellingen: 1. Ik hoef me geen zorgen te maken over het hebben van een vaste plek om te wonen. 2. Ik kan op vakantie of uitstapjes zonder dat het een grote last voor mijn gezin is. 3. Ik voel me veilig op straat, ongeacht het tijdstip of de plek.

4. Observeren

Twee jongeren observeren de bewegingen in de groep. Ze letten op stellingen die veel verandering veroorzaken en op fysieke reacties. Ze noteren wat hen opvalt voor het nagesprek.

5. Reflectie

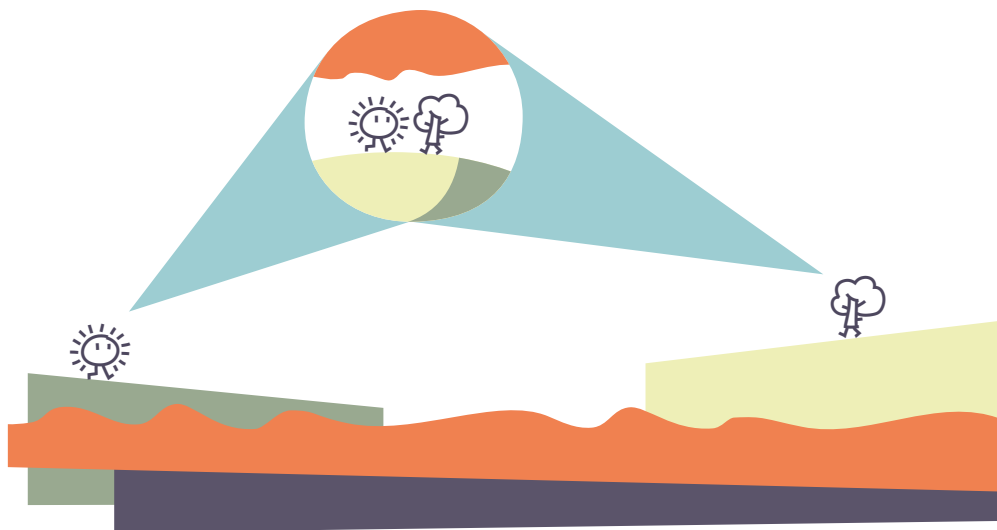
Bespreek wat zichtbaar werd in de ruimte: welke verdeling van privilege ontstond? Welke rollen denken deelnemers dat anderen hadden? Wat verraste? Maak de link met bredere vraagstukken over ongelijkheid en sociale rechtvaardigheid.

Fase 3: Verbeelden

Hoe ziet democratie eruit in 2078? Wat als jongeren de regels in de wijk mogen bepalen? In deze fase gaat het niet om haalbaarheid, maar om verbeeldingskracht. Jongeren kunnen een krant uit de toekomst maken, een voorwerp bouwen dat uit een andere tijd lijkt te komen, of hun hoop in stilte tekenen. Verbeelding kan enorme verandering teweegbrengen.

Soms blijven toekomstbeelden dicht bij wat al bekend is. Soms voelt de toekomst te ver weg. Dat is oké. Gebruik dit als kans om te laten zien hoe onze cultuur grenzen stelt aan wat we ons kunnen voorstellen en oefen samen om die grenzen open te breken. Geef de ruimte voor wilde ideeën en (haast) onmogelijke dromen!

De bouwstenen in deze fase zijn:

Bouwsteen: Verbind verleden, heden en toekomst

Laat jongeren in verschillende rollen stappen die bij het onderwerp horen: beleidsmakers, activisten, buurtbewoners, mensen uit het verleden of generaties uit de toekomst. Door van rol te wisselen ontstaan nieuwe inzichten, spanningen en creatieve oplossingen.

Stap in het verleden

Deelnemers kruipen in de huid van personages van vroeger om verschillende perspectieven op sociale vraagstukken te verkennen. Door spel en reflectie begrijpen ze beter hoe complex kwesties zijn, en hoe historische contexten doorwerken in het nu. Je kiest een historische situatie die de jongeren gaan naspelen.

LEERDOELEN:

- Historische perspectieven begrijpen door te ervaren.
- Empathisch vermogen ontwikkelen voor mensen uit andere tijden.
- Creatief denken en improviseren.
- Sociale kwesties verkennen via rollenspel.

STAPPENPLAN:

- 1. Fysieke warming-up:** Laat deelnemers staan in de ruimte met hun ogen dicht. Vraag ze om te voelen hoe ze staan, ademen, hoe hun houding is.
- 2. Context schetsen:** Lees de historische situatie voor die je vooraf hebt gekozen. (voorbeelden historische situatie: algemeen kiesrecht ingevoerd in 1917, protest tegen slavernij in de 19e eeuw, de eerste maanlanding, de Watersnoodramp in 1953)
- 3. Leg de spelregels uit:** respect voor elkaar, luisteren naar elkaar, in karakter blijven.
- 4. Utdelen van rollen:** Deel personagekaarten uit en laat deelnemers hun personagekaart bestuderen. (voorbeelden: politicus, vrouwenactivist, journalist, plantage-eigenaar, astronaut) Vraag hen een fysieke houding of beweging te kiezen die bij het personage past. Laat ze opnieuw de ruimte binnenkomen als hun personage.
- 5. Startscène:** Zet de beginsituatie neer en laat personages zich voorstellen. Laat gesprekken zich organisch ontwikkelen en ondersteun stillere jongeren door suggesties te bieden.
- 6. Centrale dilemma's:** Breng het belangrijkste dilemma in dat hoort bij het onderwerp. Laat spelers reageren vanuit de motivatie en beperkingen van hun rol. Laat verhalen zich ontvouwen.
- 7. Reflectie:** Laat jongeren terugblikken op wat ze zagen en voelden. Wat verraste hen? Welke link zien ze met hedendaagse vraagstukken?

Bouwsteen: Maak kritische toekomstscenario's

Laat jongeren eerst de huidige situatie in kaart brengen: wat werkt, wat niet, welke beperkingen bestaan er? Daarmee staat hun verbeelding stevig voordat ze de toekomst induiken.

Conflict in beeld

Jongeren kiezen een vorm van systemische onderdrukking die past bij het gekozen thema. Daarna maken ze beeldverhalen die een fictief conflict uitbeelden. Zo analyseren ze machtsdynamiek en bedenken ze alternatieve scenario's.

LEERDOELEN:

- Systemische ongelijkheid analyseren via fictie.
- Samen beslissen en scènes vormgeven.
- Empathie en oplossingsgericht denken versterken.
- Macht en alternatieven verkennen via beeldverhalen.

STAPPENPLAN:

1. Subthema's kiezen

Geef een aantal voorbeelden van onrecht gelinkt aan het hoofdthema. Voorbeelden: discriminatie op een stageplek, stereotype rolverdeling in films, desinformatie op sociale media, rolstoelontogankelijke cafés) Laat jongeren een thema kiezen dat hen raakt en maak groepjes op basis van interesse.

2. Fictieve scène vormgeven

Laat elk groepje een fictieve conflictsituatie bedenken: wie speelt mee, wat drijft hen, wat is de setting?

3. Storyboard uitleggen

Leg uit wat een storyboard is en hoe ze in 2-3 scènes een conflict kunnen verbeelden.

4. Tekenen en verdiepen

Laat de groepjes tekenen en nadenken over macht, emoties en ongelijkheid. Stel verdiepende vragen en moedig ideeën aan voor mogelijke oplossingen.

5. Delen en bespreken

Laat groepen hun storyboard tonen en toelichten wat ze willen overbrengen.

Bouwsteen: Bedenk alternatieven

Dit is het moment voor grote dromen. Stel “wat als?”-vragen die creativiteit losmaken. Jongeren mogen radicale, ongewone ideeën verkennen die niet vastzitten aan wat nu kan.

Ontwerp sociale media van de toekomst

Jongeren ontwerpen toekomstige sociale media met functies die problemen als racisme en online pesten tegengaan. Ze maken logo's en schermontwerpen en presenteren hun ideeën.

LEERDOELEN:

- Speculatief en creatief denken ontwikkelen.
- Nieuwe tools bedenken die zorgen van jongeren over sociale media aanpakken.
- Visuele communicatie en basisontwerp oefenen.
- Eigenaarschap versterken door oplossingen te bedenken.

STAPPENPLAN:

1. Introduceer de opdracht

De jongeren gaan een toekomstige sociale media app of functie bedenken die racisme en pesten voorkomt. Eventueel kun je externe experts uitnodigen voor inspiratie.

2. Brainstormen

Verdeel de groep in kleine groepjes. Geef de opdracht om te brainstormen wat de app doet, wie de doelgroep is en welk probleem hij oplost.

3. Logo ontwerpen

Geef de opdracht om een logo voor de app te ontwerpen.

4. Schermontwerp maken

Geef de opdracht om één tot drie schermen te tekenen die laten zien hoe de gebruiker de functie gebruikt.

5. Presenteren

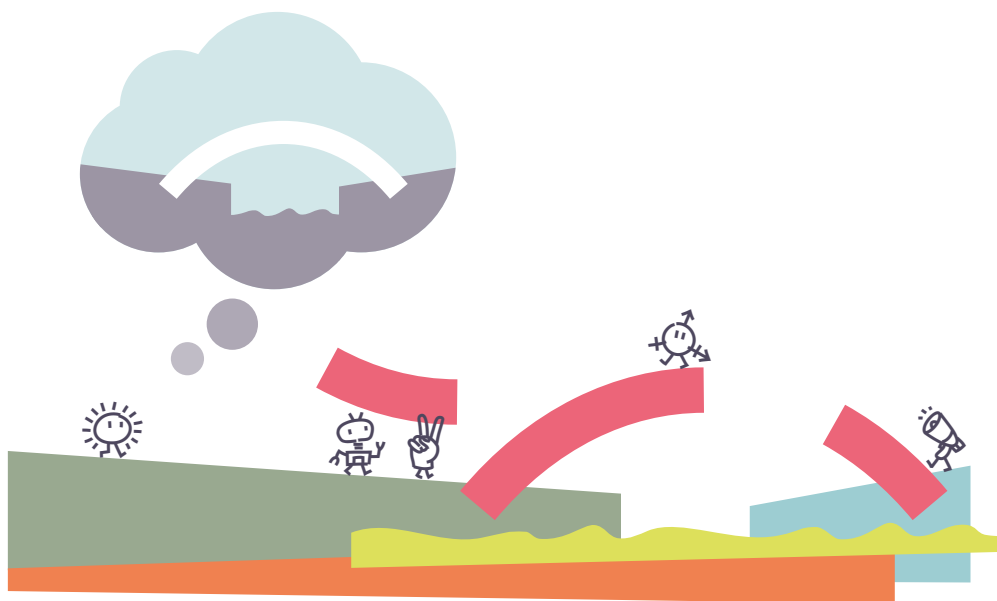
Laat alle groepen presenteren en vragen beantwoorden. Reflecteer vooral op creativiteit en probleemoplossend vermogen.

Fase 4: Breng het in de praktijk

In deze fase worden dromen tastbaar. Maar let op: actie betekent niet altijd dat je een eindproduct oplevert. Democratie draait niet om productie, maar om oefenen, proberen en zichtbaar maken. Een actie kan klein zijn: posters maken, een open middag organiseren, een gesprek voeren met de directeur – of groter, zoals een prototype presenteren aan de gemeente of een campagne starten.

Het is het meest belangrijk dat jongeren ervaren dat ze invloed kunnen hebben, hoe klein ook. Laat hen bepalen wat “actie” betekent, en erken dat het proces soms belangrijker is dan het resultaat.

De bouwstenen in deze fase zijn:

Bouwsteen: Ontwerpen en prototypen

Moedig kleine experimenten aan: kunstwerken, prototypes, campagnes. Door te doen en te reflecteren leren jongeren wat werkt en wat niet.

Zine maken

Jongeren maken een zine (een zelfgemaakt mini-magazine) over hun gekozen onderwerp. Ze verwerken ideeën, voorstellen en acties in tekst en beeld.

LEERDOELEN:

- Creatieve media gebruiken om ideeën te uiten.
- Onderwerpen vanuit meerdere perspectieven verkennen.
- Onderzoeks-, communicatie- en ontwerpvaardigheden versterken.
- Actiegerichte voorstellen ontwikkelen.

STAPPENPLAN:

1. Introductie

Leg uit wat een zine is. Jongeren kunnen ervoor kiezen om alleen of in kleine groepjes werken.

2. Inhoud bepalen

Laat hen vrij brainstormen naar aanleiding van het thema over de inhoud van de zine. Ze kunnen denken aan collages, teksten, tekeningen, interviews etc. Welke verhalen vinden zij belangrijk om te delen?

3. Materialen en maken

Geef materialen en tijd om te creëren. Het kan een online zine zijn of een offline zine. Begeleid waar nodig.

4. Presenteren

Laat jongeren hun zines tonen en toelichten.

5. Verspreiden

Bespreek waar de zines gedeeld kunnen worden: school, buurt of online.

Bouwsteen: Publiek delen en bespreken

Help jongeren hun ideeën te presenteren via een pitch, performance of gesprek. Zo leren ze hun inzichten te uiten en feedback te ontvangen.

Theater over onrecht

Jongeren spelen een scène over een echte vorm van onrecht. Daarna wordt de scène opnieuw gespeeld en mogen toeschouwers ingrijpen om andere strategieën uit te proberen.

LEERDOELEN:

- Kritisch inzicht in macht en ongelijkheid.
- Democratische vaardigheden ontwikkelen: analyseren, dialoog, problemen oplossen.
- Meerdere perspectieven begrijpen door rollen aan te nemen.
- Eigenaarschap opbouwen door strategieën te testen.

STAPPENPLAN:

1. Kiezen van de situatie

Laat jongeren een vorm van onderdrukking kiezen waar ze het meeste voorbeelden van kunnen verzinnen. Hierbij kunnen ze een concrete situatie kiezen die te maken heeft met bv genderongelijkheid, sociaal economische ongelijkheid, gezondheid en beperking, culturele onderdrukking.

2. Eerste scène: Speel een scène waarin de hoofdrolspeler geen oplossing vindt.

3. Tweede ronde met interventies: Toeschouwers mogen de protagonist vervangen en realistische strategieën testen.

4. Bespreking: Analyseer elke interventie: wat werkte, wat niet, waarom?

5. Afronding: Reflecteer op de inzichten en link ze aan echte situaties.

Fase 5: Samen reflecteren

Neem de tijd om samen stil te staan. Dit kan na een activiteit, een les of na een periode of een project. Wat is er gebeurd? Wat voelde iedereen? Wat is er veranderd? Reflectie is iets anders dan evaluatie. Bij reflectie gaat het om een persoonlijke gedachte en niet over een goed of fout antwoord. Reflecteren kan creatief: een podcast opnemen, een tekening maken, een gesprek in de kring, of een spelvorm.

Het gaat niet om beoordelen, maar om samen leren. Democratie betekent immers omgaan met verschillen en ongemak. Idealiter is reflectie doorlopend: niet alleen aan het einde.

De bouwstenen in deze fase zijn:

Blijf reflecteren

Plan regelmatige reflectiemomenten. Maak ook feedback normaal en laagdrempelig.

Stop, start of mee door gaan

Jongeren delen wat ze willen stoppen, beginnen of blijven doen. Dit helpt het programma afstemmen op hun behoeften.

LEERDOELEN:

- Jongeren actief laten meebepalen.
- Reflectief en constructief leren denken.
- Groepsbesluitvorming versterken.
- Verbeteringen mogelijk maken.

STAPPENPLAN:

1. Schrijf drie categorieën op

2. Schrijf stop, start en mee doorgaan op een bord zodat het zichtbaar is voor iedereen. Deel met de deelnemers dat het belangrijk is dat we gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de activiteiten en het programma wat we samen doen.

3. Inzichten verzamelen

Laat jongeren post-its plaatsen met concrete suggesties. Waar willen ze mee stoppen? Waar willen ze mee starten? En waar willen ze mee doorgaan?

4. Bespreken

Bekijk samen patronen en bepaal wat meteen kan worden aangepast of eventueel later.

5. Reflectie op feedbackproces

Vraag jongeren om te reflecteren op het proces van het geven van feedback. Moedig hen aan om het belang van luisteren en gezamenlijk beslissingen nemen op te merken. Benadruk dat hun input direct de toekomstige sessies vormgeeft.

6. Afspraken maken

Vat de afgesproken volgende stappen samen en bedank de jongeren voor hun bijdragen. Leg uit hoe hun suggesties in de toekomst zullen worden verwerkt. Benadruk het belang van voortdurende dialoog en gezamenlijk eigenaarschap.

Samen nieuwe doelen formuleren

Eindig elke activiteit steeds met een reflectie die helpt om inzichten te bundelen en vooruit te kijken.

Reflectieketen

Deelnemers schrijven korte reflecties en reageren op elkaar met "Ja, en..." of "Maar...", waardoor een gezamenlijke reflectieketen ontstaat.

LEERDOELEN:

- Samen betekenis geven door te schrijven.
- Tweerichtings-dialogen oefenen.
- Creativiteit en luisteren versterken.
- Democratische gewoontes opbouwen.

STAPPENPLAN:

1. Geef elke deelnemer een leeg vel papier en een reflectievraag als leidraad. Vraag hen om één zin te schrijven over hun ervaring met de sessie of het proces. Voorbeelden van reflectievragen: welke gedachte of ervaring neem je mee uit de activiteit? Welk idee wil je verder onderzoeken? Wat deed je vandaag wat je trots maakte?
2. Laat de deelnemers hun papier doorgeven aan de persoon naast hen. De volgende deelnemer reageert door te beginnen met 'Ja, en...' om op de uitspraak voort te bouwen, of met 'Maar...' om een tegenovergesteld perspectief in te brengen. Herhaal het doorgeven meerdere keren, zodat elk papier meerdere standpunten verzamelt.
3. Na enkele rondes worden de papieren teruggegeven aan de oorspronkelijke auteurs. Nodig de deelnemers uit om de volledige reeks uitspraken te lezen en op te merken hoe het denken of de toon veranderd. Geef ze tijd om in stilte te reflecteren voordat ze delen.
4. Faciliteer een groepsdiscussie over de ervaring van het opbouwen van deze reflectieketting. Vraag wat ze hebben geleerd van het zien van meerdere perspectieven die op elkaar zijn gelegd. Benadruk hoe dialoog zich ontwikkelt wanneer bijdragen met elkaar verbonden zijn in plaats van geïsoleerd.
5. Sluit af door de deelnemers één inzicht uit de activiteit te laten benoemen dat ze mee willen nemen. Benadruk de waarde van gezamenlijke reflectie in groepsleren. Moedig hen aan om vergelijkbare benaderingen te gebruiken in toekomstige discussies.

Bouwsteen: Bepaal wat de volgende stappen zijn

Bepaal samen welke concrete acties door de groep genomen kunnen worden. Dit kan groot of klein zijn: van een persoonlijke toezegging, ideeën bespreken met leeftijdsgenoten, tot het presenteren van hun ideeën aan overheidsorganisaties. 'Wat volgt' kan ook betekenen dat er meer sessies worden georganiseerd om het gesprek voort te zetten.

Reflectie en afsluitend debat

Deelnemers komen samen om terug te kijken op de hele ervaring, te delen wat ze hebben geleerd, sterke punten en uitdagingen te identificeren en constructieve feedback en suggesties voor de volgende stappen te geven.

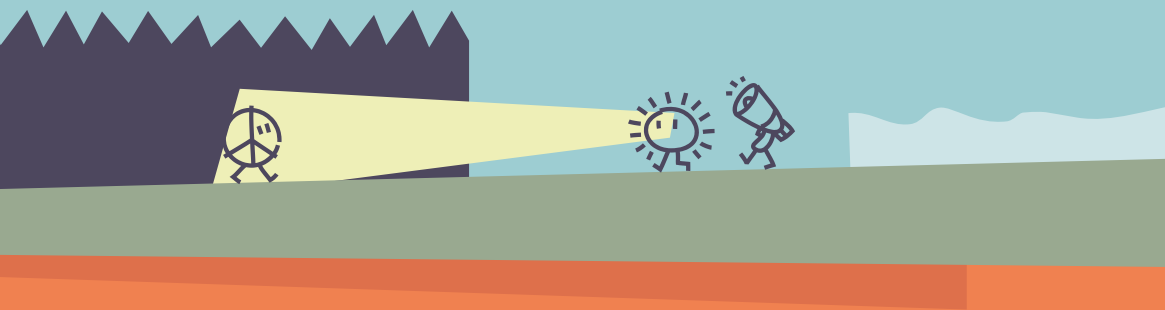
LEERDOELEN:

- Vaardigheden verbeteren in het geven en ontvangen van constructieve feedback.
- Kritisch denken over groepsprocessen versterken.
- Sterke punten, uitdagingen en inzichten uit de ervaring formuleren

STAPPENPLAN:

1. Ga met elkaar in een grote kring zitten om een intieme sfeer te creëren. Leg uit dat iedereen de kans krijgt om te reflecteren op de ervaring.
2. Nodig elke deelnemer uit om één ding te delen dat ze hebben geleerd, één positief moment en één uitdaging. Moedig aan om vanuit de eigen ervaring te spreken in plaats van algemeenheden te geven. Laat deelnemers de keuze om eerst even te luisteren als ze het nog niet weten.
3. Faciliteer een gesprek over de gemeenschappelijke thema's die naar voren komen uit de reflecties. Vraag de groep wat goed werkte en wat verbeterd kan worden.
4. Moedig deelnemers aan om suggesties te doen voor toekomstige sessies of verbeteringen van het programma. Help de groep te evalueren welke suggesties haalbaar en zinvol zijn.
5. Sluit af met de laatste gedachten van de begeleider. Erken de inzet en betrokkenheid van de groep.

Verwacht het onverwachte

Deze gids ontstond vanuit het Critical ChangeLab-project, waarin Europese partners experimenteerden met nieuwe vormen van democratisch leren. Het driejarige project, geleid door de Universiteit van Oulu en gefinancierd door Horizon Europe, bracht onderzoekers en organisaties samen met expertise in kunst, democratie-educatie en technologie. Het doel was om:

- **de staat van democratie in onderwijsinstellingen te onderzoeken en jongerenperspectieven te verzamelen;**
- **een schaalbaar en aanpasbaar model — het Critical ChangeLab Model of Democratic Pedagogy — te ontwikkelen;**
- **dit model te maken, testen en evalueren via participatieve actieonderzoek-cycli.**

Chaos omarmen en verandering vormgeven

Partners ontdekten dat jongeren heel gemotiveerd zijn om mee te doen — en dat er veel nieuwe kansen zijn voor scholen en organisaties om jongeren te betrekken bij grotere maatschappelijke vraagstukken. In samenwerking met jongeren werden methoden ontwikkeld, getest en verfijnd. Methodes waren niet slechts gereedschappen, maar uitnodigingen: om te filmen, te kleien, in iemand anders schoenen te stappen, of steden te verzinnen waar stoepen vol staan met bloemen.

In plaats van stilzitten en luisteren, bewegen jongeren, maken ze dingen, stellen ze vragen en creëren ze. Het project is ontwikkeld om door kunst, spel, debat, excursies en toekomstdenken samen te brengen nieuwsgierigheid en samenwerking te vergroten. Door te experimenteren in verschillende contexten kunnen jongeren initiatief nemen, vervagen de grenzen tussen school en de buitenwereld en vinden jonge mensen nieuwe manieren om zich te verhouden tot de kwesties die hun leven vormen.

Een ding is duidelijk: democratie is rommelig, creatief, soms chaotisch en altijd in beweging. Deze gids geeft geen antwoorden maar stelt vragen. De gids nodigt je uit om te tekenen, knippen, bouwen, discussiëren en dromen, samen met jongeren.

Neem deze gids mee. Probeer iets uit. Draai het om. Begin opnieuw.

Wil je meer weten of voorbeelden zien? Er zijn een MOOC (online cursus), voorbeelden en een downloadbare toolkit beschikbaar.

digicampus.fi/course/view.php?id=5919

Begrippenlijst

Democratische houding	Openheid voor culturele verschillen, respect, verantwoordelijkheid, maatschappelijk engagement, zelfeffectiviteit, omgaan met onzekerheid.
Politieke participatie	Manieren waarop mensen hun mening over de wereld en het bestuur uiten en deelnemen aan besluitvorming.
Democratische samenleving	Een samenleving waarin mensen invloed hebben op beslissingen die hen raken.
Democratische waarden	Waardering voor menselijke waardigheid, mensenrechten, culturele diversiteit, democratie, rechtvaardigheid, gelijkheid en rechtsstaat.
Democratische vaardigheden	Zelfstandig leren, kritisch en analytisch denken, luisteren en observeren, empathie, flexibiliteit, meertalige communicatie, samenwerken, conflictoplossing, eigenaarschap en participatie.
Democratische kennis en kritisch begrip	Inzicht in jezelf, communicatie en de wereld in al haar politieke, juridische, culturele, historische, media-, economische, en ecologische dimensies.
Democratie educatie	De competenties die nodig zijn om actief deel te nemen aan een democratische samenleving.

Formeel onderwijs

Leren binnen gestructureerde instellingen zoals scholen en universiteiten.

Niet-formeel onderwijs

Leren buiten de klas, zoals in musea, jongerencentra, bibliotheken, workshops.

VOOR JE AANTEKENINGEN, TEKENINGETJES, GEHEIMEN,
PLANNEN EN DROMEN.

A series of horizontal dashed lines for writing.

